

L. Laeyendecker. **Brengt de vooruitgang ons verder? Kanttekeningen bij een wijdverbreid geloof.** Ten Have, Baarn 1986, 176 p.

Laeyendecker heeft op verzoek van het Multidisciplinair Centrum voor Kerk en Samenleving zijn licht laten schijnen over het vooruitgangdenken in onze huidige samenleving en wellicht is een signalement over een publikatie met een dergelijk onderwerp in een vaktijdschrift voor sociologen op zijn plaats.

De vooruitgangsgedachte en vooral het vooruitgangsgeloof zijn zaken, aldus de auteur, die ongeveer vanaf de zeventiende eeuw in de westerse wereld wortel gaan schieten maar diezelfde gedachte c.q. dat geloof zijn de laatste decennia aan toenemende twijfel onderhevig. Zo is niet alleen de weinig evenredige verdeling van de welvaart een notoir punt van discussie, maar zijn ook de offers die een toenemende welvaart eist punt van – vaak heftige – bespreking.

Met een verkenning in de tijd geeft Laeyendecker zijn visie op de totstandkoming van het denken en geloven in termen van vooruitgang en dan blijkt dat er in de oudheid met name bij de Grieken geen notie in die richting bestaat. Maatschappelijke ontwikkelingen worden in cyclische termen geduid en in feite is er in die cultuur 'weinig nieuws onder de zon'. Illustratief in dit verband is een citaat van de Romeinse keizer Marcus Aurelius 'In zekere zin heeft de mens die veertig jaar heeft geleefd, indien hij tenminste enig verstand heeft, alles gezien dat geweest is en zal zijn, want alles komt op hetzelfde neer'. Het christendom verschaft echter nieuwe impulsen, want de christelijke godsdienst geeft het tijdsbegrip een lineaire in plaats van een cyclische dimensie, zij het dat de vooruitgang voornamelijk een spirituele inhoud krijgt met als perspectief de eeuwige, hemelse zaligheid. Dat geldt niet alleen voor de individuele mens maar zelfs voor de gehele mensheid. In de zeventiende eeuw wordt echter zoals gezegd de kiem gelegd voor het gesecculariseerde welvaartsbegrip. Er zijn in een zich steeds versnellend tempo nieuwe inzichten en vondsten vanaf de valwetten van Galilei tot zaken als de spiegeltelescoop en er is bovendien de bereidheid om die wetenschappelijke vorderingen toe te passen op de sociale context. De socioloog A. Comte zal, zij het wat later in de tijd, de sociaal-culturele ontwikkeling welke het gevolg is van de nieuwe vondsten en inzichten eveneens in termen van vooruitgang benoemen. In die nieuwe sociale werkelijkheid beschikt men immers over kennis van de wetten die aan het sociale ten grondslag liggen. Euforie alom maar het geloof in vooruitgang is nooit volstrekt onkritisch aangehangen. Al betrekkelijk vroeg zijn er relativiserende kanttekeningen van mensen als Voltaire en Rousseau. Zo zou volgens laatstgenoemde onze geest meer verdorven zijn naarmate kunsten en wetenschappen zich ontwikkelen en het commentaar van (para-)sociologische huize met name de waarschuwingen van A. de Tocqueville sluit hier redelijk aardig bij aan.

Een dramatische wending tegenover een hoopvolle toekomst wordt echter pas duidelijk verwoord door Fr. Nietzsche die de individualiteit beklemtoont waardoor de wetmatigheid van historische ontwikkelingen terzijde wordt geschoven en voor de sociologie is het M. Weber die daarop aansluit. De Duitse aartsvader van de sociologie is immers van mening dat in de empirische wetenschappen de complexe en chaotische sociale werkelijkheid denkend dient te worden geordend naar de inzichten van de autonome zingevende mens die vervolgens het verloop van de geschiedenis 'inkleurt'. Maar de effecten van de nieuwe tijd met als startpunt de zeventiende eeuw doen zich, steeds indringender, onmiskenbaar gelden. Het Godsverlangen krijgt een profaan karakter en wordt de motor voor aardse doeleinden, waardoor een totaal nieuwe – de geïndustrialiseerde – samenleving kan ontstaan. Aan dit perspectief wordt alles, ook de wetenschap, ondergeschikt gemaakt.

In een apart hoofdstuk, getiteld 'Vooruitgang; Pro en Contra', stelt Laeyendecker zich de opgave de vooruitgang te beschrijven in termen van continuïteit, cumulatie en het onderkennen van verbetering. Een breed scala van maatschappelijke aspecten passeert bij deze exercitie de revue. Wetenschap, techniek, economie, sociale en politieke verhoudingen, religie, moraal en de kunst worden tegen het licht van de criteria continuïteit, cumulatie en het onderkennen van verbetering gehouden en het zal geen verbazing wekken dat de conclusies van de auteur nauwelijks een hoera-stemming bevatten. Daar waar bepaalde ontwikkelingen in termen van vooruitgang te duiden zijn zoals processen van continuïteit en cumulatie ten aanzien van de economie is er als het gaat om verbetering vrijwel geen sprake meer van vooruitgang, wellicht zelfs van achteruitgang. Bij de andere genoemde aspecten is het beeld zeker niet rooskleuriger. Wrang is bij voorbeeld de gedachte dat de ontwikkeling van de wetenschap in een dwangbuis is geraakt. Immers, in en vanuit de Alma Mater gaat het vrijwel uitsluitend om de produktie van meetbare gegevens die een directe toepassing beogen. Deze vorm van intellectuele bedrijvigheid viert hoogtij en op reflecties van een wijds perspectief wordt geen prijs gesteld. In een slotbeschouwing wordt dan ook ruimte gereserveerd voor een opdracht. Het vooruitgangsbegrip behoeft weliswaar niet over boord te worden gezet maar moet worden herijkt. De betere toekomst is – blijft – maakbaar maar veronderstelt met name van de wetenschap meer verbeeldingskracht in de zin van ontwerpenden, waarbij alle consequenties van nieuwe vondsten en inzichten dienen te worden betrokken. De auteur sluit meer als theoloog dan socioloog zijn verhandeling af als hij beweert dat de mens opnieuw moet gaan beseffen dat hij 'slechts' rentmeester is en de beperktheid van zijn aardse bestaan moet aanvaarden. Als deze ondergesneeuwde of verdrongen noties weer binnen de menselijke gezichtskring komen zal de druk op de 'blinde' vooruitgangsfilosofie worden verminderd. Daarnaast behoren ook waakzaamheid en zelfkritiek opnieuw deel uit te maken van de menselijke gezindheid. Het is de 'Hoop' die deze mentaliteit moet inspireren, want alleen de hoop kan ons actief en optimistisch stemmen ten aanzien van een betere en in hoofdlijnen maakbare samenleving.

Naar het mij voorkomt heeft Laeyendecker met deze publikatie weer een knappe compilerische studie afgeleverd. De inmiddels voor sociologen zeer bekende auteur weet immers niet alleen de weg naar veel bestaand materiaal, maar heeft ook de gave om het zodanig te ordenen dat de aangename compositie zinvol kan worden gebruikt bij de beschrijving van een maatschappelijke kwestie. Alleen al om die reden is een aanschaf van deze publikatie ook voor de vakgenoten sociologie zeer de moeite waard, zeker als daarbij nog wordt verdisconteerd dat het beschreven onderwerp een aangelegenheid betreft waar niemand meer omheen kan. Dat de studie na lezing toch niet onmiddellijk tot activiteiten van de sociologie leidt klinkt vermoedelijk een tikje gereserveerd, maar is helaas niet anders. In de eerste plaats is er het beschrijvende karakter van de studie, waardoor er niet

voldoende steun is voor de ontplooiing van fundamentele onderzoeksactiviteiten. De theorieconstructie moet ook het nodige houvast bieden om tot een degelijke verklarende werkwijze te komen en in dat opzicht is er een lacune, maar die moet kunnen worden opgelost. Een meer hinderlijke voetangel – ik durf er, gezien de dreigende interne rampen die door de vooruitgang voor onze deur staan, nauwelijks over te reppen – is de noodzakelijke onderscheiding tussen wetenschapsbeoefening en maatschappelijk engagement c.q. maatschappijkritiek. Het is een open deur dat een verwevenheid in deze juist vanwege het onderwerp vooruitgang zeer voor de hand ligt, maar even waar is dat een behoorlijk verklaringsmodel zo'n vermenging uitsluit. Er is derhalve nog wel het een en ander te doen alvorens de publikatie van Laeyendecker binnen de sociologische theorievorming en het onderzoek haar weg heeft gevonden. Om misverstand te voorkomen moet daar wel aan worden toegevoegd dat de sociologie niet in de eerste plaats het forum was waarvoor de auteur schreef. Overigens zet ik zonder ruggespraak de publikatie op de doctoraal-literatuurlijst sociologische theorie.

W. van den Berg

Hammar, T. (red.), **European immigration policy: a comparative study**. Cambridge University Press, Cambridge 1985, 319 p.

Sociale verschijnselen in Europa worden vaker wel dan niet afzonderlijk per land bestudeerd. Verspilling van energie is daarvan wellicht nog het minst kwalijke gevolg. Migrantenstudies vormen op deze regel geen uitzondering. Het is daarom verheugend dat de onderhavige studie beoogt gemeenschappelijke verschijnselen in Europees perspectief te vergelijken. Het onderwerp is het immigratiebeleid in zes landen, te weten: Zweden, Nederland, West-Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië en Zwitserland. Deze keuze lijkt voor de hand te liggen, maar is toch betrekkelijk willekeurig, al probeert de redacteur in zijn inleiding nog zo haar wetenschappelijk te verantwoorden. Allerlei selectiecriteria worden benoemd (p. 1-2), maar het ontbreken van België, dat in even grote mate aan de criteria voldoet als de uitverkoren landen, wordt zwakjes verdedigd met het argument dat de studie anders te omvangrijk zou worden. België zou om meerdere redenen interessant geweest zijn (men denke aan de integratie van migranten in Vlaanderen versus Wallonië), en over het Belgische immigratiebeleid is ook het nodige gepubliceerd (Albert Martens).

Het boek valt in twee delen uiteen. In het eerste deel wordt het beleid terzake in elk der zes landen beschreven door auteurs uit die landen. Nederland is met Entzinger goed vertegenwoordigd. Volgens een strak stramien geven de schrijvers in deze hoofdstukken een beknopt historisch overzicht van (vooral) de naoorlogse immigratie en ze bespreken de geografische, economische, politieke en culturele voorwaarden waaronder de immigratie plaats vond. Vervolgens wordt een onderscheid gemaakt tussen enerzijds het immigratiebeleid, waarvan de doelstellingen, de uitvoering en de resultaten worden besproken; en anderzijds het eigenlijke immigrantenbeleid met bijzondere aandacht voor beleidsvelden als werk, opleiding, politieke participatie, huisvesting en welzijn. Uitvoerig komt de wijze waarop het beleid tot stand komt aan de orde, alsmede de rol van politieke partijen en – mondjasmaat – van vakbonden, welzijnsorganisaties, deskundigen en eigen organisaties van migranten. Elk hoofdstuk wordt besloten met bespiegelingen over te verwachten ontwikkelingen in de toekomst.

Deze hoofdstukken zijn zeer informatief en vormen een goede basis voor de vergelijkende analyse in het tweede deel van het boek. Ook zijn ze handig om na te slaan voor wie in korte tijd de voornaamste feiten over de immigratie in een bepaald land wil weten. De

hoofdstukken achter elkaar lezen, zoals ik ten behoeve van deze recensie deed, is op den duur een wat monotone bezigheid. Dat komt niet alleen omdat ze zes variaties op een thema bevatten, maar ook door de nogal saaie presentatie. Nu weet ik wel dat men een wetenschappelijke studie volgens andere maatstaven beoordelen moet dan een Agatha Christie, maar toch. Er komt in de tekst niet één treffend citaat voor waardoor de lezer zich makkelijker zou kunnen verplaatsen in de denkwereld van beleidsvoerders of ambtenaren, om over de immigranten zelf maar te zwijgen. De mensen achter het beleid krijgt de lezer niet te zien.

Een ander punt van kritiek betreft definities. Hammar definieert een immigrant als iemand die naar een land migreert en daar langer dan een korte periode, bij voorbeeld van drie maanden, verblijft (p. 11). Het beslissende criterium is de feitelijke verblijfsduur en niet de intentie van de migrant om lang of kort te blijven, zo benadrukt de redacteur (p. 12) en hij kondigt aan dat aan deze definitie strikt de hand zal worden gehouden. Merkwaardigerwijs keurt hij in zijn eigen bijdrage over Zweden de aldaar bestaande neiging af om alle vreemdelingen er als 'immigranten' te beschouwen, 'thereby neglecting those who choose to return home' (p. 49). Die Zweden doen toch niets anders dan Hammars eigen definitie correct toepassen? Dat laatste doet Entzinger in zijn hoofdstuk juist weer niet. Hij gebruikt de term 'immigrant' voor wie Nederland binnenkomt met de bedoeling er langer dan drie maanden te blijven (p. 58). Misschien allemaal niet zo belangrijk, maar verwarrend is het wel.

Het uit vijf hoofdstukken bestaande tweede deel, geheel geschreven door de Zweedse redacteur Hammar, bevat de eigenlijke analyse. De overeenkomsten en verschillen in beleid worden overzichtelijk beschreven. Een opmerkelijke conclusie is dat er tot in de jaren '70 in géén van de zes landen (met Groot-Brittannië als gedeeltelijke uitzondering sprake was van een beleid dat die naam verdient. Het *laissez-faire* principe overheerste. Zelfs besluiten over belangrijke zaken als het instellen van een immigratiestop waren bestuurlijke en geen politieke besluiten, genomen zonder noemenswaardige discussie in het parlement. Het Europese immigratiebeleid blijkt éér het gevolg van economische belangen op de korte, dan van politieke planning op de langere termijn. De politieke partijen hebben zich in alle landen lange tijd afzijdig gehouden, uitgezonderd enkele kleinere partijen van verdacht allooi, die probeerden uit de negatieve bejegening van vreemdelingen politieke munt te slaan.

De vraag of een land zich beschouwde als een 'immigratieland', zoals Groot-Brittannië, Zweden en sinds kort Nederland, of niet, zoals Zwitserland en West-Duitsland met hun zogenaamde 'gastarbeiderssystemen' (Frankrijk neemt hier een tussenpositie in), bleek van grote invloed op het immigratiebeleid. In het eerste geval is het overheidsbeleid gericht op de bevordering van de integratie van de migranten. Gezinshereniging wordt dan weinig in de weg gelegd, althans niet principieel afgewezen. In het laatste geval worden geen pogingen gedaan een eind te maken aan de onzekere status van de migranten, omdat men – soms tegen beter weten in – op hun terugkeer rekt. Ter verklaring van dit verschil noemt Hammar een lange lijst van factoren, zoals de vraag of een land al dan niet een multiculturele traditie heeft, al dan niet migranten uit vroegere koloniale gebieden telt, en vele andere, vooral sociaal-economische factoren. Ofschoon vaak genoeg plausibel, echt overtuigend zijn de redeneringen niet; er blijven telkens uitzonderingsgevallen. Ook al geeft Hammar zelf aan dat de verklaringen speculatief van aard zijn, toch lijkt hij het methodologische probleem dat zich hier voordoet, te onderschatten. Het aantal variabelen van invloed op het immigratiebeleid is immers veel groter dan het aantal vergeleken landen. Causale verbanden zijn dan niet onomstotelijk aan te tonen, omdat niet aan de *ceteris paribus* eis voldaan kan worden. Al ben ik het eens met Entzinger (zie *Mens & Maatschap-*

pj 1985/1, p. 76) dat dit probleem in principe onoplosbaar is, toch ben ik van mening dat de analyse aan kracht had kunnen winnen met de toepassing van theoretische noties. Te denken valt aan theoretische inzichten in zaken als emancipatie, 'Access and participation' en de verhouding tussen 'ras' en klasse. De kracht van de studie ligt nu vooral in de toegankelijke wijze waarop de complexe en veelomvattende materie is geordend en gepresenteerd, niet zozeer in een theoretisch interessante analyse.

Hammar signaleert ten slotte dat het immigratiebeleid in de zes landen sinds de immigratiestop in de jaren '70 aan het convergeren is. Ook in typische 'gastarbeiderslanden' als West-Duitsland hebben de migranten zich goeddeels permanent gevestigd en de overheid beseft er geleidelijk dat een integratiebeleid nodig is, al kiest het ene land voor een assimilationistische, het andere voor een meer pluralistische aanpak. Deze stand van zaken toont aan dat het lot van immigranten niet van het overheidsbeleid alléén afhangt, maar zeker ook van maatschappelijke ontwikkelingen. In het geval van landen als West-Duitsland en Zwitserland is dat voor de immigranten maar goed ook.

Ruud de Jongh